

РОЛЬ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІН У ФОРМУВАННІ ПІЗНАВАЛЬНОЇ САМОСТІЙНОСТІ СТУДЕНТІВ В УМОВАХ КРЕДИТНО-МОДУЛЬНОЇ СИСТЕМИ НАВЧАННЯ

І.В.Бургун

*кандидат педагогічних наук, доцент кафедри політології і права
Херсонського національного технічного університету*

У статті висвітлено роль змісту психолого-педагогічних дисциплін у формуванні пізнавальної самостійності студентів, яку розглядають як необхідну умову ефективного упровадження кредитно-модульної системи організації навчання у вищій школі, і трактують як готовність до самонавчання. Зміст буде сприяти формуванню пізнавальної самостійності студентів, якщо міститиме теоретичні знання про процес самонавчання, самовиховання, що дозволить ознайомити їх з набором необхідних для самонавчання якостей.

Ключові слова: самонавчання, пізнавальна самостійність, учіння.

Суспільство XXI століття характеризується стрімкими змінами у всіх сферах життя і потребує людей, які уміють адаптуватися до змінних життєвих ситуацій, самостійно набувати необхідні знання, уміло застосовувати їх на практиці для розв'язання різноманітних проблем. У зв'язку з цим великого значення набуває виховання самостійності людини як особистісної якості, що забезпечує найкращі можливості для становлення людини як вільного суб'єкта суспільної і професійної діяльності. Вихованням самостійності повинні займатися усі заклади освіти, зокрема вища школа. Вона має орієнтуватися на розвиток у студентів здібностей до самоосвітньої діяльності, готовності і здатності самостійно розв'язувати економічні, соціальні і особистісні проблеми.

У сучасній дидактиці вищої школи панує думка, що самоосвіта має виступати як один із принципів навчання, реалізація якого покликана забезпечити готовність студентів до безперервної освіти. П.І.Підласистий вважає, що основу самоосвіти – самонавчання необхідно зробити обов'язковим компонентом навчального процесу [4]. Завдання педагога у цьому випадку полягає у розвитку в учнів, студентів пізнавальної активності, умінь самостійної пізнавальної діяльності. Але для досягнення бажаного результату у самонавчанні необхідно, щоб суб'єкт був готовим до нього. Готовність до самонавчання педагоги називають терміном «пізнавальна самостійність».

Особливого значення розвиток пізнавальної самостійності студентів набуває в умовах кредитно-модульної системи організації навчання, основною характеристикою якої є

перенесення центра тяжіння у навчальному процесі з викладацької діяльності на самостійну пізнавальну діяльність студентів. У центрі опиняється діяльність самого студента з набуття знань, умінь і навичок, тобто учіння, що передбачає наявність у нього такої якості, як пізнавальна самостійність. У зв'язку з цим пізнавальну самостійність студентів слід розглядати як умову ефективного упровадження кредитно-модульної системи організації навчання у вищій школі.

Однак, зазначимо, що проведене нами експериментальне дослідження дозволило встановити, що у багатьох студентів (65 % студентів молодших курсів і 32 % старших курсів) рівень розвитку пізнавальної активності є не достатньо розвинутим. У них відсутня готовність працювати самостійно, не розвинуті уміння правильно розподіляти свій робочий час для самостійної підготовки, здобувати і опрацювати нову інформацію, недостатньо сформовані такі особистісні якості, як самоконтроль тощо.

Відзначимо, що проблема пізнавальної самостійності не є новою. Витоки її можна знайти в учінні Сократа, який указував на необхідність розвитку в учнів пізнавальної самостійності у процесі навчання. Сократ розробив спеціальний метод навчання, спрямований на активізацію самостійності студентів – евристичну бесіду. Пізніше, в епоху Відродження, Песталоцце писав, що його учні мають отримувати нові знання не від нього, а відкривати їх самостійно. Він вважав своїм завданням допомогти учням розвинути їх власні ідеї.

Сьогодні у психолого-педагогічній літературі висвітлені різні аспекти проблеми формування пізнавальної самостійності студентів. Наприклад І.Я.Лернер, П.І.Підкасистий, А.В.Усова у своїх працях розглянули питання активізації самостійної пізнавальної і творчої діяльності. М.С.Каган, О.К.Осницький та інші вивчали психологічні основи розвитку пізнавальної самостійності. О.М.Балон, В.П.Беспалько, Ю.В.Карякін досліджували можливості сучасних технологій у розвитку пізнавальної самостійності особистості. П.І.Підкасистий, Т.І.Шамова розглядали пізнавальну самостійність як якість особистості. С.І.Архангельський, Н.Ф.Тализіна розвинули ідеї формування змісту освіти і процесу навчання в аспекті формування пізнавальної самостійності.

Сьогодні, у зв'язку з упровадженням кредитно-модульної системи навчання, коли діяльність студентів із розвитку своєї особистості опиняється у центрі освітнього процесу, збільшилась цікавість багатьох науковців до проблеми самостійної пізнавальної діяльності студентів, тобто учіння. Особливо цікавим і мало розробленим, на наш погляд, є питання про визначення ролі психолого-педагогічних дисциплін, і зокрема їх змісту, у формуванні пізнавальної самостійності, як готовності студентів до самонавчання і розвитку в них умінь учитися.

Отже, на сьогоднішній день існує *низка суперечностей*:

- між потребою суспільства у спеціалістах із високим рівнем самостійності, зокрема пізнавальної, і не достатнім рівнем розвитку цієї якості у багатьох з них;
- між необхідністю наявності у студентів в умовах кредитно-модульної системи організації навчання такої особистісної якості як пізнавальна самостійність і низьким рівнем її сформованості у них;
- між визнанням ролі психолого-педагогічних дисциплін, зокрема їх змісту, у формуванні пізнавальної самостійності і недостатньою теоретичною і методичною розробкою даної проблеми.

Необхідність розв'язання визначених протиріч обумовили вибір теми статті «Роль психолого-педагогічних дисциплін у формуванні пізнавальної самостійності студентів в умовах кредитно-модульної системи навчання».

Мета статті – з'ясувати роль змісту психолого-педагогічних дисциплін у формуванні пізнавальної самостійності студентів.

Для досягнення мети статті розкриємо сутність даного поняття.

Психологи поняття «пізнавальна самостійність» розглядають у контексті психічної активності особистості суб'єкта навчання. Так,

Л.Б.Ітельсон відзначав, що єдиний спосіб отримання певного об'єму знань, умінь і навичок «це психічна активність самого учня» [2].

У педагогічній науці існує дуже багато визначень пізнавальної самостійності суб'єкта навчання. Ми поділяємо думку тих авторів (Г.Н.Калугіна, І.Я.Лернер, М.І.Махмутов, Г.І.Саранцев), *котрі визначають пізнавальну самостійність студента як якість особистості, що виявляється у готовності самостійно організовувати пізнавальну діяльність у процесі набуття нових знань, опановувати методами отримання цих знань, активно і творчо використовувати їх у майбутній професійній діяльності*.

У педагогічній літературі виділена структура пізнавальної самостійності студентів, до складу якої увійшли: змістовно-операційний компонент (знання, уміння); мотиваційний компонент (усвідомлені внутрішні мотиви); регулятивний компонент (саморегуляція, вольові якості) [3 5].

Зупинимося детально на характеристиці змістовно-операційного компонента і виявимо роль змісту психолого-педагогічних дисциплін у його формуванні.

Змістова сторона змістовно-операційного компонента пізнавальної самостійності містить у собі комплекс знань, що забезпечує успішне здійснення студентами самостійної пізнавальної діяльності (учіння). Це передусім знання про види, засоби і особливості організації, здійснення корекції і аналізу самостійної пізнавальної діяльності.

Зазначимо, що опанування студентами цими знаннями є необхідною, але недостатньою умовою для формування самостійності в учінні. Для успішного протікання пізнавального процесу, обов'язковим є володіння методами (пізнавальними умінями) розумової діяльності. Такої думки дотримуються представники сучасних концепцій учіння П.Я.Гальперін, В.В.Давидов, Д.Б.Ельконін, Е.М.Кабанова-Меллер, Н.Менчинська, Н.Ф.Тализіна. Наприклад, Н.Ф.Тализіна, у рамках концепції П.Я.Гальперіна, наполегливо відстоює думку про те, що для успішного учіння необхідно попередньо сформувати в учнів не лише предметні знання і уміння, але й логічні операції [6, 38].

Операційна сторона змістовно-операційного компонента пізнавальної самостійності відображає практичну готовність студентів до самостійного пізнання і містить комплекс загально-

навчальних навичок, які слугують своєрідними метазнаннями, що допомагають студентам успішно здійснювати самонавчання.

Не претендуючи на вичерпність, наводимо одну з можливих класифікацій навичок самонавчання, в основу якої покладено тип виконуваних дій. В ній виділено три групи навичок самонавчання:

- навички наукової організації праці;
- комунікативні навички;
- навички науково-дослідної діяльності.

До складу навичок наукової організації праці увійшли:

- навички раціональної організації робочого і вільного часу;
- навички самоорганізації;
- навички інтелектуальної саморегуляції;
- навички раціональної організації самостійної роботи;
- навички самоконтролю.

Комунікативні навички – навички успішної і активної роботи з інформацією. Це:

- навички правильно працювати з книгою;
- навички роботи з довідковою і спеціальною літературою;
- навички пошуку інформації у бібліотеках, комп'ютерних базах даних та інших джерелах інформації;
- навички обробки інформації на основі логічних операцій;
- навички прийому і передачі вербальної, документальної, числової та іншої інформації;
- навички збереження і обробки інформації через реєстрацію, класифікацію, систематизацію з використанням персонального комп'ютера;
- навички роботи з сучасними інформаційними технологіями тощо.

До навичок науково-дослідної діяльності належать:

- навички аналізу і синтезу;
- навички рефлексійного творчого мислення;
- навички абстрагування, узагальнення, конкретизації;
- навички індукції і дедукції;
- навички статистичної обробки матеріалу з подальшим графічним і математичним оформленням результатів;
- навички самостійного мислення, що виникають на основі таких умінь: виділяти нову проблему, ставити нове питання, розв'язувати його власними силами.

Аналіз сутності пізнавальної самостійності дозволив дійти висновку: зміст психолого-педагогічних дисциплін буде сприяти формуванню пізнавальної самостійності студентів вищих навчальних закладів освіти,

якщо буде відображати процес учіння як не менш важливу частину навчання ніж викладання. Дійсно, сучасні тенденції у педагогіці, дозволяють трактувати дидактику як науку про викладання й учіння, що вивчає закономірності, принципи, цілі, зміст, методи, форми навчання і самонавчання. Успіх навчання визначається, насамперед, ставленням студента до учіння, його прагненням до пізнання, його активністю, уміньми усвідомлено і самостійно набувати знання. Це означає, що основою навчання є учіння. Отже, дидактика має бути повернута до особистості суб'єкта навчання, до формування його пізнавальної самостійності. Цього можна досягти, якщо зміст дидактики буде орієнтовано не лише на викладання, але й на учіння. На нашу думку, він має містити знання про процес самонавчання, його задачі, основні складові, методи, засоби, форми, самоконтроль.

Враховуючи те, що структура пізнавальної самостійності студентів містить окрім змістовно-операційного ще й мотиваційний і регулятивний компоненти, то до змісту психолого-педагогічних дисциплін мають увійти знання з теорії самовиховання. Це дозволить ознайомити студентів з набором якостей, потрібних для самонавчання.

Необхідність ознайомлення студентів з основами учіння викликана самою сутністю учіння як діяльності особистості, і є дуже важливою у практичному плані для формування в них умінь учитися. За даними теорії діяльності будь-яка дія, зокрема і учіння, – це система, що складається з декількох частин: орієнтовної, виконавчої, контрольної-корегуючої. Орієнтовна частина забезпечує відображення сукупності об'єктивних умов, необхідних для успішного виконання даної дії. Виконавча частина забезпечує визначені зміни у об'єкті діяльності. Контрольна частина відслідковує хід виконання дії, зіставляє отримані результати з визначеними взірцями і при необхідності забезпечує корекцію як орієнтовної так і виконавчої частини дії.

Зупинимось детально на характеристиці орієнтовної частини учіння, оскільки вважаємо, що вивчення психолого-педагогічних дисциплін у вищому навчальному закладі забезпечує її реалізацію.

Відзначимо, що в теорії поетапного формування розумових дій, понять, образів П.Я. Гальперіна і Н.Ф. Талізної орієнтовний етап учіння має назву попереднього, який складається з мотиваційного і орієнтовного. Охарактеризуємо їх.

Мотиваційний етап. Основне завдання, що ставиться на цьому етапі – забезпечити включення студентів у сумісну діяльність з викладачем за допомогою зовнішньої або внутрішньої мотивації.

Вважаємо, що психолого-педагогічні дисципліни зіграють важливу роль у формуванні пізнавальної самостійності студентів, якщо їх вивчення розпочати на першому курсі вищого навчального закладу. Пояснюємо це тим, що саме першокурсники мають внутрішні мотиви для вивчення психолого-педагогічних дисциплін, за умови, що останні своїм завданням мають формування знань і умінь з теорії самонавчання. В основі цих мотивів лежать потреби першокурсників «закріпитися у статусі студентів». Дійсно, першокурсник вже студент за статусом, але ще не «закріпився» у вищому навчальному закладі, не повністю повірив у свої сили, оскільки стикається зі труднощами дидактичного характеру, пов'язаними з недостатньою підготовкою до самостійної пізнавальної діяльності в умовах кредитно-модульної системи навчання, що викликає у нього невпевненість у собі, тривожність. Тому в цей час для нього суттєвим є опанування основами учіння: ознайомитися зі структурою даного виду діяльності, методами, засобами, формами тощо. І якщо у змісті психолого-педагогічних дисциплін у повній мірі знайдуть відображення вище визначені знання, то вивчення курсу буде задовольняти першочергову потребу першокурсника – «закріпитися у статусі студента», а це у свою чергу сприятиме успішному опануванню психолого-педагогічних дисциплін.

Орієнтовний етап. Він передбачає попереднє ознайомлення з тим, що підлягає пізнанню, складання схеми орієнтовної основи майбутньої дії.

Здійснення діяльності учіння, як і будь-якої іншої діяльності, передбачає наявність у суб'єкта програми даної діяльності (орієнтовної основи), тобто знань про властивості предмета діяльності, властивості продукту, склад і порядок здійснення актів перетворення. У випадку учіння це, передусім, знання про те як здійснювати учбові дії, необхідні для засвоєння і обробки навчального матеріалу. Такі знання можна отримати лише при цілеспрямованому навчанню учінню, коли студенти набувають відомості про структуру і зміст діяльності учіння. Це стає можливим під час вивчення психолого-педагогічних дисциплін, які ставлять за мету ознайомлювати студентів з основами учіння – головним компонентом навчання.

Отримані знання про учіння, можна вважати орієнтовною основою для учіння у будь-який момент навчання. Дійсно, вони сприяють

формуванню готовності студентів до виконання орієнтовної частини предметно-специфічної дії, з метою у майбутньому перейти до адекватного виконання дій за схемою орієнтовної основи (знань набутих про учіння при вивченні психолого-педагогічних дисциплін), звичайно дещо зміненої, відповідно до поставленої задачі.

Зазначимо, що головним результатом орієнтовного етапу учіння є розуміння. Глибина, об'єм розуміння, якість учіння залежать від типу орієнтовної основи або типу навчання [6].

В основу типології орієнтовної основи дії покладені три критерії: 1) ступінь повноти орієнтовної основи дії, яка передбачає повноту відображення об'єктивних умов, необхідних для успішного виконання дії (повна, неповна, надлишкова); 2) міра узагальненості орієнтовної основи дії (узагальнена або конкретна); 3) спосіб отримання (побудована самостійно або отримана у готовому вигляді від викладача) [6].

Повна орієнтовна основа має містити дані про всі компоненти дії: предмет, кінцевий продукт, засоби, склад і порядок виконуваних операцій. Іншими словами, учню має бути представлений не лише взірець продукту, але й взірець самої дії. Самостійна побудова орієнтовної основи дії може здійснюватися шляхом проб і помилок або на основі використання особливого методу (загального прийому) складання орієнтовної основи дії.

При вивченні психолого-педагогічних дисциплін, якщо відбувається ознайомлення студентів з основами учіння, то утворюється повна, узагальнена орієнтовна основа учіння. Це, у свою чергу, у майбутньому дасть можливість самостійно складати орієнтовну основу у кожному конкретному випадку навчання, що дозволить здійснювати учіння без допомоги викладача, тобто самостійно.

Викладене вище, дозволило зробити такі висновки щодо розуміння ролі психолого-педагогічних дисциплін у формуванні у студентів вищих навчальних закладів освіти умінь учитися, пізнавальної самостійності.

По-перше, якщо розглядати учіння як діяльність, що складається з орієнтовної, виконавчої і контрольно-корегуючої частини, то вивчення психолого-педагогічних дисциплін забезпечить, насамперед, можливість здійснення підготовчого етапу учіння. Це відбудеться через те, що по-перше, вивчення психолого-педагогічних дисциплін сприятиме мотивації учіння,

оскільки задовольнятиме внутрішню потребу студентів у набутті умінь учитися. По-друге, вивчення психолого-педагогічних дисциплін сприятиме реалізації орієнтовного етапу учіння, оскільки забезпечить цілеспрямоване навчання учінню, результатом якого буде усвідомлення студентами знань про сутність, структуру, зміст діяльності учіння. Вони отримують також знання про обставини акту учіння і набудуть готовність здійснювати учіння у даний момент навчання. Отже, якщо зміст психолого-педагогічних дисциплін буде орієнтовано на учіння, то результатом їх вивчення буде формування у

студентів готовності до здійснення учіння, тобто пізнавальної самостійності.

Вбачаємо, що *перспективи* подальшого дослідження даної проблеми можуть полягати у визначенні змісту психолого-педагогічних дисциплін, зокрема «Психологія і педагогіка», «Психологія і педагогіка вищої школи» у контексті розвитку пізнавальної самостійності студентів вищих навчальних закладів освіти, яку ми розглядаємо як їх готовність до самостійної пізнавальної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Ильясов И.И.* Структура процесса учения. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1986. – 200 с.
2. *Ительсон Л.Б.* Лекции по современным проблемам психологии обучения. – Владимир: Изд-во Владимирского ун-та, 1972. – 112 с.
3. *Коновалец Л.С.* Познавательная самостоятельность учащихся в условиях компьютерного обучения // Педагогика. – 1999. – № 2. – С.47.
4. *Пидкасистый П.И.* Самостоятельная познавательная деятельность школьников в обучении. – М.: Педагогика, 1980. – 240 с.
5. *Половникова Н.А.* О теоретических основах воспитания познавательной самостоятельности в обучении: Ученые записки Казанского пединститута. – Казань: Тат. Книжное издательство, 1968. – Вып. 7. – 204 с.
6. *Талызина Н.Ф.* Управление процессом усвоения знаний. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. – 344 с.

Стаття надійшла до редакції 18.09.2007 р.

